

AZ IDŐ ELMÉLETE.

— Második közlemény. —

Nem tartom elfogadhatónak azt a Horwicz-tól javasolt pótlását eme, különben csak hypothetikus, fok-theoriának, mely szerint azt fogadjuk el a lélek fő ismertető jelének képzet és érzet között, vajjon önkényüleg meg lehet-e az illető *P* képet változtatni, vagy nem. Ha igen, úgy merő képzet, ha nem, valóságosérzet forogna fönn. (I. Th. u. o.) — Nem tagadom, hogy eme módszerrel az, a ki hallucinációkban szenved, sokszor eligazodhatik az iránt, vajjon pusztá káprázat-e, avagy valóság, a mit lát; csak azt hibáztatom, ha valaki ezt a módszert ott hozza fel, a hol egy általános, a normalis hangulatú lélek részéről minduntalan alkalmazásba vett módszer képezi a kérdés tárgyát. Az egészséges embernél a képzetek soha nem lesznek hasonlók bizonyára a valóságos érzethez olyannyira, hogy ilyen elbírálásmódhoz kellene folyamodnia, — s még kevésbbé fogadom el, hogy ahhoz tényleg folyamodnék, vagyis, hogy ezen az alapon ítelné meg, vajjon nyert-e valóságos érzetet, vagy nem.

Az eddigiek tanulságait ráalkalmazva az általános tagadó ítéletek keletkezésének kérdésére, azt kell elfogadnunk, hogy a midőn a szemlélő elől *A* benyomás elragadtatik, nála a világos, esetleg élénk tonustól színezett, szemlélő állapot helyett egy homályos, halvány, tonus nélkül szűkölködő lelkiallapot áll be. A laikus, illetőleg a pszichologikus

okoskodás finomságaihoz hozzá nem szokott elme már most hajlandó volna oly módon szólni tovább a gondolatot, hogy «mihelyt a szemlélő egy új, az érzőtől ily határozottan különböző lelkiállapotba jutott, indítottnak érzi magát, a rajta végbement változást egy bizonyos, a külső helyzetre, a tárgyi világra vonatkozó ítéletben ki is fejezni, t. i. ebben: „*A* nem hat”. Ez pedig alapjában nem más, mint az általános tagadó ítélet». Ez az első tekintetre igen tetszetős és itt közvetlenül kínálkozó okoskodás azért nem helyes, mert az általános tagadó ítélet nem indulatszó, mely a mindannyiszor beálló lelkiállapotoknak volna egyszerű megnyilatkozása. Ez az ítélet: «*A* nem hat» nyilván a felismerését foglalja magában annak, hogy most olyan állapot állott be, a mikor az «*A* hat» ítélet nincsen helyén. A pszichikai tényálladéknak leírása tehát nem teljes, ha csak annyit ismerünk el, hogy a lélek akkor, a mikor általános tagadó ítéletet mond, más lelkiállapotban van, mint mikor a megfelelő állítót mondja, — hanem hozzá kell tennünk; a léleknek egyszerűsmind szeme előtt lebeg, emlékezetében él ama másik lelki állapot, s nem mivel most más állapotban *van*, hanem mivel állapotát másnak *találja*, azért határozza el magát egy, az előbbbitől különböző, az általános tagadó ítéletre. Állapotváltozást elszenvedni és e változásról tudomásának lenni két dolog. — Az érzet eltüntével e feltevésünk szerint két különböző emlék marad fenn. Az egyik az érzet qualitativ részeinek az emléke, melyeknek összesége adja a sajátlag ú. n. képzetet, a másik ez a *mellékgondolat*: «az általam így elgondolt qualitativ jegyekhez tulajdonkép más közérzet tartoznék, mint a milyet tényleg érzek». A szemlélőnek szóval a képzettársulás törvényénél fogva akkor, a mikor a kérdéses qualitativ jegyeket fejében tartja, eszébe jut az a közérzet, melylyel ama qualitativ jegyek össze voltak kapcsolva, s azt találja, hogy ez a közérzet most nem

jár együtt ama tényleg csak gondolt qualitativ jegyekkel. Közérzetnek nevezem itt, hogy egy szóba foglaljam össze, azokat az érzéseket, melyek az érzés fokából és tonusából állanak elő. Ezen tekintetben vesz észre a lélek változást akkor, mikor *A nincs*, — persze nem oly értelemben, mintha tudná, hogy az érzet tonus az, a miben nála változás állott elő, hanem észrevesz mindenesetre annyit, hogy most *valami* nem úgy van, mint volt annak előtte, bár nem tudja megmondani, hogy mi az, a minek a hiányát érzi.

Engedtessek meg ezt népszerűbben kifejezнем. Az elmére nézve kétféle állapot constatálható. Az egyik az, a mikor valamely érzetnek tényleges hatása alatt áll: ez az érző állapot; a másik az, a mikor az érzet nem hat, de az elme az érzetre gondol: ez a képzelő állapot. Mind a két állapotnak meg van, hogy úgy mondjam, a maga külön íze; ez az, a mit fönebb közérzetnek neveztem. (Persze ennek nem az az értelme, hogy magának az állapotnak volna valami külön érzete, vagy a mint itt neveztem, íze, — hanem az, hogy mind a két állapotban érez más-más ízt, azaz közérzést a lélek; más-más íz van velök összekapcsolva és bélyegzi meg ez állapotokat.) Ez nagyon fontos dolog, mert a lélek tisztán ezen ízeknél fogva tudja ez állapotokat egymástól megkülönböztetni. Miért állítja az egyén, hogy *A* érzet, melyre gondol, tényleg nem hat reá? Felelet: azért, mert most nem érzi azt az ízt, melyről tudja, hogy mindig érzi, ha *A* érzetet hatásban levőnek mondja. Ha pedig észreveszi, hogy az az íz, melyet a képzelő állapotban érez, nem az, mint a melyik jellemzi az érző állapotot: vajjon nem az következik-e ebből, hogy a lélek visszaemlékszik az érző állapotnak ízére, vagyis, hogy ennek az íznek az emléke — mintegy utóíze — ő benne megmarad, ezzel méri, ezzel hasonlítja össze a képzelő állapot ízét, s így constatálja aztán a kettőnek különböző voltát.

Megjegyzendő itt, hogy ez a fejtegetés egyáltalán nem érinti azt a kérdést, vajjon akkor, mikor a lélek nem valamely egyszerű érzettől, hanem egy tárgytól nyilatkoztatja magát meghatottnak, — ez a tárgy, melyet mi mindenkor csak mint különös módon projiciált érzettömeget vagyunk képesek felfogni, mint ilyen, a mi szemlélő képességunktől függetlenül csakugyan jelen van-e vagy nincs? Ez metaphysikai kérdés, mely a mi fejtegetéseinkhez nem is tartozik. Én éppen csak azt a kérdést feszegettem, hogy miért nem mondjuk akkor is, hogy valami tárgy van előttünk, mikor csak gondolunk reá, és itt eldöntetlenül hagyom azt a kérdést, vajjon ennek az ítéletnek: «egy tárgy van előttem», van-e vagy nincs metaphysikai alapja és jogosultsága. Tény, hogy néha indítottunk érezzük magunkat arra, hogy egy tárgyat előttünk létezőnek mondjunk, — máskor meg, hogy annak ittlétét tagadjuk. S a kérdés csak az volt, mi indít minket e megkülönböztetésre? Erre csak a lélek érzemvilágában lehet a feleletet keresni; de sohasem a tárgy természetében, objectiv tényálladékokban, szóval metaphysikai okokban, mert minden tárgy ránk nézve csak érzetsoport, s minden ítéletnek indító oka csak érzet és képzet, mert az ítélet maga lelki functio.

A mi már most az általánosan tagadó ítélet megszületésének körülményeit illeti: bizonyos, hogy azt nem valami philosophiai okoskodás, a paradoxonok keresésének hajlama szülte meg, s nem egy távoleső, az adott jelennel *tényleg* össze nem függő *valami* képezhetette az első illetén ítéletnek a tárgyát. Egy egészen concret alkalomnak, oknak kellett főnforognia, hogy az ember a távollevőt a maga beszédébe bevonja. Tudjuk, hogy az általános tagadó ítélet emlékezést kíván, vagyis az eltűnt érzeteknek képzet alakjában való megtartását. Már most milyenféle benyomások lehetnek azok, melyek a gyermek lelkét annyira be tudják

tölteni, hogy még távollétökben is visszagondol rájok? Mi lehet az, a minék ő a hiányát érzi? mert, hogy érzi, az mutatja, hogy ítéletében éppen a hiányát emeli ki ennek a valaminek. Nyilván nem más, mint a kellemes és kellemetlen érzettel járó benyomások, de semmi esetre sem azok, melyektől közönbösnek maradt; mert hisz a gyermekben a bár korán jelentkező elméleti érdeklődés még sincsen oly nagy fokú, hogy más, mint csak testi érzületét érdeklő benyomásokat tartson meg lelkeben akkor, mikor kívülről más jelenségek kínálóznak. Ezért én azt tartom, hogy a kellemes és kellemetlen az indító ok, mely egy, a külső világtól különböző belső világnak a megalkotását s ezzel párhuzamosan az adott világnak bizonyos ideálok szerint való mérlegelését előmozdítja, — mert ez, az ideálok szerint való megítélés, a szelleme az általános tagadó ítéletnek. Az első alkalom, melylyel a gyermek élvezete megszakadt, a mikor a kellemes benyomás elsiklott előtte, a nélkül, hogy élvezetével jóllakott volna, — az első alkalom, a mikor egy kínos benyomástól megszabadult. vetette meg belvilágának alapját, mert minden szándékos közreműködése nélkül megrögzik elméjében egy, a külső valóságtól különböző képe az élvezetnek avagy fájdalomnak, melyre visszagondol, s azt a jelennel összehasonlítja. Az eltűnt benyomásnak kellemes volta s hozzá képest a jelennek sivársága, — vagy akár megfordítva, a jelennek csillapító természete a szerencsésen eltávozott benyomások kínos voltához képest, szóval az egymást követő két benyomás érzetonusában nyilvánuló *ily határozott* különbség: ez okozza, hogy a gyermek megszűnjék a mindenkori adathoz ragaszkodni, és hogy elméjében egy kép, t. i. az élvezet vagy fájdalom kútforrásának képe megszilárduljon, hogy összehasonlításokat eszközöljön jelen és múlt állapota között, mely hasonlítását utóbb ezen ítéletben fejezi ki: «A nincs».

Valamint a gyermek eredetileg csak a kellemes természetű benyomásoknak a hiányát veszi észre, úgy a serdülő és a felnőtt ember egyebekét is, a mennyiben t. i. érdeklődik irántok, — megjegyezvén, hogy az érdeklődés is oly adatok felé szokott fordulni, melyeknek segítségével közvetlenül, avagy hosszabb-rövidebb úton valami kellemes érzetet sikerül megszerezni avagy kellemetlent eltávolítani. Tény, hogy csak olyasminek hiányát tartjuk constatalásra érdemesnek, a mi iránt érdeklődünk.

Íme a mult-ítéletről akartunk szólni, és csupa tagadó ítélet bonczolgatása lett belőle. Nem volt digressio. Mert tény, hogy mindaz, a mit a tagadó ítéletről mondtunk, ráért-hető a múlt-ítéletre is, melyről tudjuk, hogy csak a tekintetben különbözik a tagadótól, hogy minden múlt-ítéletet lehet tagadó jelen-ítélettel, de nem minden tagadó jelen-ítéletet a megfelelő múlt-ítélettel helyettesíteni. Nem minden «nincs» = «volt», de minden «volt» = «nincs», — a mit a magyar szóbeszéd, «volt, nincs» is elismer, mely nyilván azt akarja mondani: «volt = nincs». Azt a körülményt azonban, hogy a múlt-ítéletek helyébe tagadó jelen-ítéleteket lehet iktatni, itt munka-megtakarításra nem zsákmányolhatjuk ki. Mert először már az, hogy az emberiség *még sem* határozza rá magát a múlt-ítéleteknek egyszerű kiküszöbölésére, azaz, hogy nem mond a «volt»-ak helyébe egyszerűen «nincs»-et, már ez a körülmény is, egybevetve azzal, hogy nem minden *nincs* = *volt*, rámutat arra, hogy az emberiség valami több, illetőleg más értelmet érez a múlt-ítéletben, mint a mennyit a tagadóban. Kérdés, mi ez a több értelem, avagy általánosabban megfogalmazva, mi a teljes értelme a múlt-ítéletnek?

Erre a kérdésre, minthogy ez ítéletek jelenlegi tényleges értelmét csak úgy ismerhetjük meg igazán, ha annak fejlődése menetét is ismerjük, az összehasonlító nyelvtudo-

mány segítségével fogunk megfelelni, — miért is kénytelen lesz az olvasó, félretéve egy nagyon is indokolatlan berzenkedést a «philosophiai munkában nyelvtudomány!»-tól, egy darab időre ezen térre fáradni.

2. A múlt-ítélet értelme.

a) *Általánosságok és verbum substantiale.*

Semmi méltányos ember sem fogja azt várni, hogy az itt hirdetett vizsgálódás az összes meglévő nyelvekre terjeszkedjék ki, s én azt hiszem, eleget tettem a relativ teljesség követelményének, ha a nyelveknek Müller Miksától meghatározott három nagy köréből, t. i. a tőváltoztató, ragozó és egyszótagos nyelvek nagy sokaságából csak 1—1 családot, illetőleg individuumot mutatok be. A hajlító nyelvek sorából az *indogerman* nyelvcsaládot fogjuk vizsgálni, vagyis annak az ősnépnek nyelvét, melynek köréből egész mai nyugati műveltségünk kiindult, s mely népek szellemi gazdagsága azzal a reménnyel kecsegtet, hogy a nyelvalkotás terén s éppen idői kifejezések dolgában jelentőséges leletekre fogunk akadni. E nyelvcsaládból is csak azokat a nyelveket mutatjuk be, melyek könnyebben hozzáférhetők, és melyeknek grammatikai anyaga teljesen fel van dolgozva, milyen a görög, szanszkrit, német és latin, — másrészt meg egészen elmellőzzük a román nyelveket, melyek a latinból származván, semmiféle új, eredeti alakot az időkifejezésre nem fejlesztettek. Már maga a latin nyelv is, mint látni fogjuk, sok egészen jelentőségtelemné vált alakot használ a múlt-értelem kifejezésére, s a román nyelvekben ezeknek csak hangtanilag módosult formáit találjuk.¹ A ragozó nyelvcsaládok sorából hadd álljanak itt a hozzánk nemzetiségünknel fogva közel álló *ugor* nyelvek,² — s

¹ Ezt *Diez*: «Grammatik der Romanischen Sprachen» (Bonn 1869—72. III. kiad.) című munkája II-ik kötetének átkutatása alapján mondom. (L. a 143. laptól.)

² Ezt írtam ezelőtt öt évvel, a mikor az egyetlen számbaveendő forrásmunkának. *Budenz* «Ugor nyelvek összehasonlító alaktana» II. részének a megjelenését még vártam. Ma, hogy felejthetetlen érdemű hazai nyelvtudósunknak kora halála e reményemtől elütött, az ugor nyelvekre vonatkozó fejezetet kidolgozatlanul kényszerülök hagyni.

végül az egytagúak köréből a sok tekintetben tipikus *chinai* nyelv. E fejtegetés, ismétlem, egyáltalán nem lép fel a teljesség igényével, s inkább csak mutatványt akar adni a nyelvalkotó szellem műhelyéből. Mindazáltal meg kell jegyezni, hogy *e* nyelvcsaládok eljárásából következtetést lehet vonni általán *a* nyelveknek eljárása módjára időkifejezés tekintetében, — nem mintha azt szabadna következtetnünk, hogy az itt kialakított exponensek az összes többi nyelvek körében is elő fognak fordulni, hanem mert általános körvonalakban jelzik azt a módot, melyet a nyelvek az idői s különösen a múlt értelemnek kifejezésénél követnek. Erre t. i. más mód, mint az ilyen vagy amolyan *körülírás*, avagy a direkt, ezen és rokon céloknak szolgáló *képzőelemmel való kifejezés* nem is lehetséges, s *e* módok mindegyikére a választott szűk körön belül is találunk elég mintát. Mondhatjuk tehát: *ex uno disce omnes!*

Itt mindenekelőtt tisztába kell jönnünk a pusztá létezés jelentő ú. n. segédigének (*verbum substantiale*) az értelmével, melyet a tagadó ítéletek típusának jelzésére idáig is sűrűen használtunk, s mely különösen az indogerman nyelvekben sok helyütt ott szerepel, a hol idői, különképen múlt-értelemet kell kifejezésre juttatni. *Okvetlen* szüksége van erre az ígére nemcsak az indogermán, de az ugor s előreláthatólag minden más nyelvnek is akkor, ha valamely névszó-jelzette tárgynak a jelenből a múltba történt átlépését akarja megértetni, de *tényleg* alkalmazza ott is, hol íge-jelzette cselekvésnek elmúlását (illetőleg elmúlt voltát) kell kifejezni (szűkebb körben az indogerman nyelvcsalád, tágabban az ugor), noha erre az értelemre mind a két nyelvcsalád közvetlenül az ígegyökéren alkalmazott képző-elemeket, exponenseket fejlesztett ki. A tényálladék más szóval, röviden az, hogy mult-exponensét minden nyelv, — már t. i. a melyik illet egyáltalán kifejlesztett, — tisztán csakis igei fogalmak elmúlásának jelzésére használja (ott sem mindig), míg ellenben a névszói fogalmak elmúlását oly módon érteti meg, hogy ez exponensét egy, látszólag csak az illető alanynak *jelenlétét* kifejező ígéhez ragasztja, mert amaz exponensét kizárólag ígék számára tartotta fenn. Ha az *ír* cselekvés megszűntét akarom valakinek tudtára adni, azt mondom egyszerűen: *«irt»*, de ha egy folt eltűnését akarom megértetni, kénytelen vagyok azt mondani: *«a folt itt volt»* vagy *«eltűnt»* sat. — Kérdés tehát, mennyiben rokon

egymással ez a kétféle múlt-kifejezés, s nem kell-e a «volt» szót, mely egyrészt, mint látjuk, főnévi fogalmak elmúlásának jelzésére való, másrészt meg, mint alább fogjuk látni, számos indogerman perfectiv igealaknak képezi lényeges alkotórészét, valami különös, tisztán csak az elmúlás tényének jelzésére rendelt szónak tekintenünk? A laikus ugyanis, valamint egyrészt hajlandó lesz, kiindulva a mai nyelvhasználatból, az «*A van*» alakú ítéletben a «van» igét tisztán a jelenlét kifejezőjének tekinteni: úgy másrészt a «volt» igét az elmúlás jelölésére teremtett szónak fogja tartani.

Itt először is meg kell jegyeznünk, hogy a «van» ige alapjában nem jelent jelenlétet, későbbi téves felfogások elkerülésére pedig ki kell emelnünk azt, hogy ezen igének a gyökeréről — bármit jelentsen az, — csak oly kevés okunk van feltenni, hogy azt, a mit jelent, egy bizonyos időphasisra, pl. jelenre vagy múltra vonatkozólag jelentené, miként más ige-igéknek a jelentése sem fűződik *egy* bizonyos időphasishoz, hanem jelenti a maga tartalmát tisztán mint ilyet, minden időre való vonatkozás nélkül. Az idői vonatkozás járulékos elem szokott lenni az igéken, melyet a nyelv soha a szónak eredeti értelmébe fel nem vesz, hanem mindenkor csak az eredeti szóalaknak bizonyos módosításai segítségével szokott kifejezni. Továbbá tudni kell, hogy a szóban forgó, ma már csak a pusztá elvont «létezés»-t jelentő *verbum substantiale*-t a nyelvtudomány kutatásai alapján oly igékkel kell közös eredetűnek tekinteni, melyek egyáltalán nem pusztá létezés, hanem a létezésnek egy egészen concreten fajtát, a «lakás»-t, «maradás»-t, «ülés»-t, «állás»-t stb. jelentik. A mi nevezetesen az indogermán lét-igét, első sorban a szanszkrit *bhū-* és *as-*gyökereket illeti, — melyeknek elsejét a nyelvtudósok a német «bin» és őslatin «fuo», valamint az újabb «fui», «futura» és «fore» igék alapszavának veszik, míg az utóbbi a latin és görög ἐσ-(ἐπι) és «eram», «sum» [= *esum*] igékben, valamint a német «sein» és «ist» igékben él, — e szanszkrit *bhū-*gyökre nézve megjegyezzük, hogy a görög φῦω (létrehozok) igével tartozik együvé,¹ valamint, hogy egy gót «wohnen» jelentésű igének («bauan») is az alapszava. Az *as-*gyökre nézve

¹ *Curtius G.* a «fetus» «fecundus» és «futuo» szókat is származtatja belőle. (L. «Grundzüge der griechischen Etymologie» V-ik kiad. Leipzig 1879.)

pedig tudni kell, hogy azt a szanszkritban *ās* = *ül*ni is helyettesíti, s ezért *Bopp* valószínűnek tartja, hogy az *as*-ige ebből az *ülést* jelentő *ās*-ból származott. («Es ist nicht unwahrscheinlich, das das verb. subst. nur eine Kürzung der Wurzel *ās*-, sei, und das überhaupt in keiner Sprache der abstracte Begriff des Seins der ursprüngliche eines Verbum's sei.» L.: «Vergl. Gr.» II. kötet 509. §. Ugyancsak *Bopp* a «*war*», «*wäre*» (gót: «*vas*», «*vesjau*»)-féle alakokat a szanszkrit *vas* = «*lakni*» gyökérből származtatja, melynek praesense («*visa*») a gótban már «*bleiben*» jelentést vett fel. (U. o.) — Talán az sem éppen lehetetlenség, hogy az *as*-, *ās*- és *vas*-gyökek csak egymásnak a differenciálódásai, vagyis, hogy itt egy és ugyanaz a szó forog fön, különböző, egymásra könnyen visszavezethető alakokban, melyek idővel vettek fel különböző jelentéseket.

A magyar *val-vol*-igegyökérről tudjuk, hogy az ilyen concretebb jelentésekben is fordul elő, mint «*valakinek jó volta*» és «*arra való*». *Budenz* («Magyar-ugor összehasonlító szótár». Budapest 1873—81; lásd 592—3 lap) ez igét olyan concretebb jelentésű gyökerekkel veszi közös eredetűnek, milyen az észt: *ole* = *sein*, *bleiben*; | erza-mordvin: *ule* = *sein*, *verweilen*, *geschehen*; | vogul: *ol* = *sein*, *bleiben*, *verweilen*, *leben*; | kondai vogul: *ol* = *sein*, *bleiben*, *leben*, *wohnen*; | északi osztják: *ul*-, *vul*- = *sein*, *sich befinden*, *verweilen*; | irtisi osztják: *ul* = *sein*, *leben*; | lapp: *orro* = *esse*, *manere*; | finn-marki lapp: *orro* = *sein*, *sich aufhalten*.

Mindez, igaz, csak feltevés és nem bebizonyított igazság, de oly feltevés, melyet hangtani és az illető nyelvek közös eredetére valló másnemű bizonyítékok nagymértékben valószínűvé tesznek. A lét-ige eredeti jelentésére nézve pedig mindebből logikailag két lehetőség áll elő. Vagy eredetileg jelentett az ugor, illetőleg indogermán ősnyelv nekverb. subst.-ja, (tehát az az alak, mely mindegyik nyelvcsaládon belül a felhozott igék közös alapszavának tekintendő), puszta elvont létezés, s vette fel utóbb az illető származék-nyelvekben, vagy még talán az ősnyelv körén belül hol az egyik, hol a másik concretebb jelentést (mint a milyenek: *lakni*, *maradni*, *élni*), — vagy pedig eredetileg volt már magában az illető ősnyelvben valami ilyen concretebb jelentése ennek a verb. subst.-nak, s halványodott el több puszta elvont értelmű «*lét-igévé*». Alapjában mind a két feltevés megáll-

hatna, mert arra is találunk elég példát, hogy a szónak eredetileg általánosabb, tehát elvontabb jelentése a nyelvekben idővel szűkebbre szorul, s arra is, hogy eredeti concret jelentés-árnyalatok idővel feledésbe mennek, minek folytán a szó teljesen elvont értelművé lesz. A jelen esetben azonban csakis az utóbbi föltevést tarthatjuk valószínűnek, vagyis azt, hogy az indogerman, valamint az ugor s minden más nyelvcsaládnak ősi «lét-igéje» egészen concret dolgot, talán ülést, állást vagy hasonfélét jelentett. E mellett az szól, hogy nem philosophus elvonások, a valóság kérgéből mesterségesen kihántott, csak a philosopháló gondolkodásban megszülemlő sublimatiók szokták a még eredeti naivitásában leledző népszellemet elnevezések kifejlesztésére ingerelni, hanem, igenis, a külső világ gazdag színezetű, érzékeket foglalkoztató egész köre, az adott létezőnek érzékelhető viszonyai. Már most a pusztá *lét* mint ilyen csakugyan nem egyéb, mint egy elhalványult philosophus-fogalom. Bármerre tekintünk, pusztá *lét*-et bizonyára nem látunk sehol, de igenis lakást, ülést, állást stb. Ámbár a népszellemtől nem lehet megtagadni azt, hogy képes egy bizonyos relativ abstractionnak a magaslatára fölemelkedni, s nemcsak a szűken egyéninek, hanem a fajnak, az általánosan meglévőnek elnevezésére is szókat fejleszteni (mert hiszen minden egyes szava a nyelvnek egy-egy abstractio, a mennyiben több *hasonló* adatnak közös elnevezése), — de a tiszta lét fogalmát mégis oly magas, minden valóság-ízétől megfosztott philosophus abstractionnak tartom, hogy nem hiszem, miszerint a naiv ember ennek fogalmát magában megalakitotta volna. illetőleg, hogy ennek gondolata lelkét annyira meg tudta volna szállani, hogy indítottnak érezze magát az elnevezésére külön szót teremteni. Philosophus semmik elnevezésére a nyelv nem gyárt szókat, s tény, hogy a legtöbb helyütt, a hol úgy látszik, hogy valamely szónak csakugyan volna ilyen érzékelhetetlen jelentése, a nyelvtudománynak sikerül az illető szónak egy concretebb jelentését találnia, sőt ezt reá nézve eredetibbnek kimutatnia. Például idézhetnők erre a szintén az érthetelenségig jelentéstelelné fajult határozóknak és a magyar igekötőknek esetét.

Szóval a *verbum substantiale* a maga eredeti természete szerint nem kiváltságos ige a többihez képest, s nem jelent egyebet, mint «valás»-t, értvén ezen eredetileg lakást, vagy ülést stbf., s értvén ezt minden idői vonatkozás nélkül — épp úgy,

mint a hogy minden más ige, tesztem azt maga a *lakni*, jelent általában lak-ást, s nemcsak éppen jelenvaló lak-ást. E szerint az «*A* volt» alakú múlt-ítélet (hol *A* tudvalevőleg névszó) tulajdonkép azt jelenti, hogy *A*-nak «valás»-a mondjuk ülése, véget ért. Nincs tehát ez ítéletben más elem, mely idői mozzanatot jelezne, mint az igének exponense, a *-t* betű, — s így látnivaló, hogy *semmi okunk sincsen a múlt-ítéleteket két osztályba soroznunk, a szerint, a mint igei avagy névszói fogalom képezi az elmúlás tárgyát.* Mert a nyelv ez utóbbi esetben is ennek a névszói fogalomnak egy bizonyos cselekvényét, t. i. valását (= ülését) jelzi megszűntnek. E szerint tehát az alábbiakban nem kell egyebet vizsgálnunk, mint amaz eljárásokat, melyekkel a nyelvek a múltságot az *igén* fejezik ki, vagyis, hogy miképen jelzik azt, hogy valamely *cselekvés* szűnt meg.

Ha a fent említett nyelvek múlt-exponenseit nézzük, nagy változatosságot látunk nemcsak a tekintetben, hogy némelyik nyelvcsalád tisztán körülírással, más hangzó-változtatással, ismét más raggal fejezi ki a múltságot, hanem a tekintetben is, hogy ugyanegy nyelv rendszeren egynél többet alkalmaz e különböző módok közül, továbbá, hogy több, eredetileg egyértékű alakot fejleszt a múlt-értelem kifejezésére, melyeket utóbb különféle árnyalatok jelzésére foglal le. Ez árnyalatok azonban, a mint egymásután kifejlődnek, úgy viszont le is kopnak, úgy, hogy a különböző nuance-oknak fentartott alakok utóbb ismét egészen egyértékűekké válnak, mint ezt *Bopp* többi között a szanszkrit sok perfectum-alakra vonatkozólag megjegyzi. (Vgl. Gr. II. 515. §.) Az is érdekes, hogy ez árnyalatok bizonyos tekintetben olyanok, mint a parasit-fejlemények, melyek idővel a törzs erejét felszívják s azt magát elcsenevéstetik. A szanszkritnak összes praeteritumai nevezetesen az imperfectumnak és aoristosnak vették fel a jelentéseit, vagyis jelentik a múltban folyónak képzett cselekvést, úgy hogy e praeteritumoknak eredeti rendeltetése — mely bizonyára nem lehetett más, mint megértetni egyszerűen azt, hogy nem folyó, hanem befejezett cselekvésről van szó — egészen feledésbe ment, annyira, hogy az idő-alakokban gazdag szanszkrit nyelv körülíráshoz kénytelen fordulni, ha valamely cselekvénynek befejezett voltát meg akarja értetni. (L. *Bopp* ib. 513. §.)

De nézzük a főalakokat egyenkint.

Posch Jenő.

MOSSO AZ ELFÁRADÁSRÓL.

— Második és befejező közlemény. —

Az V. fejezet az elfáradásnál képződő substantiákról szól.

Az összes életfunciók között a légzés az, mely az elfáradás folytán a legszembetűnőbben megváltozik. Mosso erre nézve számos köznapi példát hoz fel; ő maga Itália legerősebb evezősein tanulmányozta, hogy az erős izommegeeröltetés hogyan gyorsítja a légzést. Mi ennek az oka? Az egyik nézet szerint az izmok erősebb munkájánál azért lélegzünk gyorsabban, mert nagyobb mennyiségű élenyre van szükségünk. E nézet szerint a légzés gyorsulása a kovácsműhely fujtatójának gyorsabb munkájával hasonlítható össze; a fujtató is erősebb áramú élenyt ömleszt ki, hogy a szén jobban égjen. A másik nézet szerint az elfáradáskor azért lélegzünk gyorsabban, hogy a keletkezett szénsavat kihajtsuk. E nézet szerint a légzési szükséglet a színházi szellőztetéshez hasonlíthatjuk, a mit azért alkalmazunk, hogy eltávolítsuk a megromlott levegőt, a szénsavat, melynek egy bizonyos mértéken túl fölszaporodnia nem szabad.

Mosso számtalan és a figyelmet lebilincselő kísérlettel mutatja meg, hogy mindkét nézet helytelen. Az izmokban, idegközpontokban a szénsavon kívül még más anyagok is támadnak, melyek szükségessé teszik légzésünk funkciójának megváltozását. Közli *Helmholtznak*, *Du Bois-Reymondnak*, *Rankenak*, *Briegernek*, *Gautiernek* az izmok chemiájára vonatkozó kísérleteit, melyek föltárni igyekeznek azt, hogy mily átváltozásokon mennek keresztül a munkálkodó izmok. E kísérletek mind megegyeznek abban, hogy a substantia a működő izomban mérges, kivetni való salakot produkál.

Organismusunkban, a meddig élünk, folytonosan mér-